

РОЛЬ І МІСЦЕ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Смиренський В.М.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті розглядаються роль і місце педагогічної імпровізації в системі діяльності вчителя музики. Професія учителя музики передбачає наявність двох напрямів діяльності: педагогічної та музичної, які знаходяться в діалектичній єдності та розглядаються як музично-педагогічна діяльність. Специфіка музично-педагогічної діяльності полягає у розв'язанні педагогічних завдань засобами музичного мистецтва. Вчитель музики має розв'язувати безліч як типових, так і оригінальних завдань, що з'являються у роботі з учнями. Встановлено, що педагогічна імпровізація вчителя музики є об'єктивною складовою навчально-виховного процесу, яка виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей між усталеними, традиційними прийомами музично-виконавської і виконавсько-мовленнєвої діяльності та несподіваною ситуацією взаємодії вчителя й учнів, що потребує нестандартного застосування цих прийомів.

Ключові слова: вчитель музики, педагогічна імпровізація, музично-виконавська діяльність, виконавсько-мовленнєва діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Творчість педагога зумовлена специфікою його діяльності, що має прилюдний характер, здійснюється в аудиторії та потребує вміння керувати власними почуттями і настроями. Загалом навчально-виховний процес пов'язаний з постійним творчим пошуком, оскільки вчитель має діяти у варіативно-мінливих умовах різноманітних педагогічних ситуацій. При цьому творчий процес є, з одного боку, творчістю педагога, з іншого – завдяки його стимулюючим методам творчою діяльністю учнів.

Творча діяльність учителя музики загальноосвітньої школи виявляється «у розв'язанні нескінченної безлічі як типових, так і оригінальних завдань, що з'являються у роботі з учнями. Він має проектувати результат відповідно до вихідних даних, аналізувати ситуацію, що виникає, та знаходити засоби досягнення мети, критично оцінювати здобуті дані та формулювати нове завдання» (Л. Арчажникова). У реальному процесі музично-естетичного навчання і виховання робота вчителя має переважно задалегідь визначений характер, і навіть невеликі раптові відступи від плану уроку є для нього надзвичайно складними. Багатофакторні, швидкозмінні обставини перебігу музично-виховного процесу та творчі можливості самого вчителя часто призводять до різноманітних, інколи непередбачених ситуацій навчально-музичної комунікації та несподіваної появи нового, більш конструктивного варіанта, що виникає безпосередньо на уроці. За таких обставин педагог-музикант має бути готовим до оперативного розв'язання суперечностей, що з'являються раптово, інтуїтивним шляхом на основі набутого досвіду творчої діяльності, тобто до педагогічної імпровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На значущість і важливість уміння педагога орієнтуватися в обставинах, що швидко змінюються, вказували П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Актуальність уміння вчителя приймати оперативні, гнучкі рішення в умовах багатоваріантності уроку підкреслюється сучасними дидактами і психологами (Ю. Азаров, В. Бондар, Б. Гершунський, Б. Коротяєв,

В. Краєвський, Н. Кузьміна, Ю. Львова, М. Махмутов, Р. Скульський, В. Сластьонін та ін.). Теоретичні основи педагогічної імпровізації, як важливого компонента творчої діяльності вчителя, найбільш глибоко розроблені в працях В. Кан-Каліка. В останні роки проблемою педагогічної імпровізації в загальнопедагогічному аспекті займалися Л. Берикханова, Е. Гришин, С. Дудель, В. Загвязинський, В. Харькін; у музично-педагогічній діяльності – Л. Арчажникова, З. Барішнікова, О. Назаров, Л. Романова.

«Поштовхом» до вивчення ролі та місця педагогічної імпровізації в діяльності вчителя є прагнення дослідників використовувати в процесі професійної підготовки студентів педвузів елементи системи виховання акторів, розробленої К. Станіславським. Вчені, які досліджують цей феномен, виявили механізм виникнення педагогічної імпровізації, встановили стадіальність її здійснення, запропонували ряд класифікацій варіантів педагогічної імпровізації за різними заснуваннями, переглянули кореляцію імпровізації та плану в педагогічному проекті уроку. У дослідженні О. Назарова з проблеми формування основ педагогічної імпровізації в процесі професійної підготовки педагогів-музикантів визначено роль і місце цього явища в структурі професійної майстерності вчителя музики, розроблено шляхи і методи підготовки студентів музично-педагогічних факультетів педвузів до педагогічної імпровізації на заняттях з музичного інструмента і концертмейстерського класу.

Метою статті є визначення ролі та місця педагогічної імпровізації в системі діяльності вчителя музики.

Виклад основного матеріалу. Професія учителя музики передбачає наявність двох напрямів діяльності: педагогічної та музичної, які знаходяться в діалектичній єдності та розглядаються як музично-педагогічна діяльність. Л. Арчажникова підкреслює, «що в процесі формування в учителя готовності до виконання завдань музично-естетичного виховання дітей саме музично-педагогічна діяльність є вихідною ланкою у всьому, що належить до його професії. Цим визначається і об'єм необхідних йому знань, умінь

та навичок, і зміст цих знань, і методи їх передавання, і особисті якості вчителя в проведенні уроку, в прилученні учнів до музичного мистецтва». Тому специфіка музично-педагогічної діяльності полягає у «розв'язанні педагогічних завдань засобами музичного мистецтва» [1, с. 17].

Особливістю музично-педагогічної діяльності Л. Арчажникова вважає наявність художньо-творчих засад, що виявляються «умінні цікаво, захоплююче проводити уроки музики та позакласні заняття, яскраво, образно виконувати музичні твори» [1, с. 18]. Г. Падалка, аналізуючи потреби професії педагога-музиканта загальноосвітнього профілю, серед різноманітних аспектів його багатопланової музично-педагогічної діяльності виділяє два основних напрями – художню культуру, де найперше місце посідає розвинений музичний смак педагога, що є «своєрідним орієнтиром, на який рівняються діти і який відбивається на всій їхній художній діяльності», і педагогічну майстерність, основи якої «значною мірою зумовлені особливостями художнього пізнання, на засадах якого ґрунтується викладання предмета «музика» в школі» [4, с. 24-36].

До педагогічної майстерності вчителя музики, як і педагога іншої спеціальності, цілком належить педагогічна імпровізація, основою якої, на думку Л. Арчажникової, є «прояв загальнологічних та емоційно-творчих дій в їх єдності. Сутність педагогічної імпровізації полягає у вільному поєднанні різних видів музично-виконавської діяльності та словесного експромту. Для здійснення педагогічної імпровізації велике значення має рівень загальної культури вчителя музики, його психолого-педагогічна грамотність і наукова ерудиція» [1, с. 30].

Оскільки для вчителя музики змістом викладання предмета є мистецтво, то творчий характер діяльності та вміння вільного спілкування виявляються в знаходженні специфічних методів і прийомів педагогічного впливу відповідно до конкретної ситуації, емоційної спрямованості атмосфери уроку, а також у пошуках нових, оригінальних способів навчання і виховання засобами музичного мистецтва. Завдяки цьому в педагогічній імпровізації сконцентровані головні риси творчої діяльності вчителя музики: «музично-виконавський і виконавсько-мовленнєвий види діяльності вчителя музики – специфічні для даної професії засоби втілення педагогічних дій у різних організаційних формах. Тому в основу уроку музики мають бути покладені заздалегідь запланований сценарій та осмислена режисура, але сам урок загалом і всі його складові мають бути пронизані художньо-педагогічною імпровізацією» [2, с. 33].

Отже, педагогічна імпровізація вчителя музики є об'єктивною складовою навчально-виховного процесу, яка виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей між усталеними, традиційними прийомами музично-виконавської і виконавсько-мовленнєвої діяльності та несподіваною ситуацією взаємодії вчителя й учнів, що потребує нестандартного застосування цих прийомів.

Для творчої педагогічної діяльності, у тому числі імпровізаційної, характерна взаємодія таких особистісних якостей педагога, як інтуїція, антиципація, творче мислення й уява.

Провідну роль у педагогічній імпровізації вчителя музики відіграє інтуїція, яка є внутрішнім рушієм її виникнення та «виявляється в миттєвих педагогічних знахідках, характеризується прийманням оперативних рішень». При цьому педагогічна імпровізація є дійовим засобом впливу на інтуїцію, сприяє її «тренуванню» [5, с. 42-43]. Інтуїція – «специфічна форма пізнавального процесу. Завдяки її різним формам відбувається взаємодія чуттєвого й логічного пізнання [3, с. 125]. Інтуїтивне рішення не є досягненням чогось нового й незнайомого людині, яка розв'язує ті чи інші суперечності. Нове, що виникло під час інтуїтивного рішення, вже містилося у попередньому досвіді, хоча й не усвідомлювалося людиною. На думку Б. Теплова, «інтуїція – надзвичайно швидке, іноді майже миттєве розуміння складної ситуації та знаходження правильного рішення». Тому необхідність інтуїтивних пошуків у музично-педагогічній діяльності вчителя виникає в процесі навчальної комунікації під час розв'язання суперечностей складних, різноманітних нестандартних навчально-виховних ситуацій завдяки педагогічній імпровізації.

Структурною одиницею інтуїції є антиципація. У психологічній науці антиципація розглядається як «здатність (у широкому розумінні) діяти і приймати ті чи інші рішення з певним часово-просторовим випередженням щодо очікуваних, майбутніх подій» [6, с. 5]. Антиципація в діяльності педагога-музиканта загальноосвітнього профілю, як і вчителів іншого фаху, активно допомагає розв'язувати суперечності між ретельно продуманим планом уроку чи позакласного заняття і варіативно-мінливими умовами його реалізації. Вона сприяє правильному і доцільному вибору необхідних для кожного конкретного моменту методичних засобів і прийомів. Передбачення педагогом можливих подій безпосередньо у спілкуванні з учнями та, у зв'язку з цим, миттєве внесення у власні дії, що планувались заздалегідь, корективів складають одну з головних ланок педагогічної імпровізації.

Інтуїція й антиципація неможливі без творчого мислення й уяви. Мислення є творчим, продуктивним процесом. За словами А. Брушлінського, «мислення – це завжди пошук і відкриття істотно нового. Нове є таким лише щодо вихідних, початкових, взагалі попередніх стадій цього розумового процесу». Щодо педагогічної імпровізації особливий інтерес становить питання про оперативне мислення вчителя музики, зокрема, в процесі педагогічного спілкування. Взаємодія педагога й учнів породжує в них нові думки та ідеї, активізує всі напрями розумової діяльності учасників цього процесу, постійно потребує від учителя музики оперативного розв'язання різних педагогічних завдань, що виникають несподівано.

Під час педагогічної імпровізації творче мислення можливе завдяки уяві. В науці уява визначається як «психічна діяльність, що полягає у створенні уявлень і розумових ситуацій, які ніколи загалом не сприймалися людиною в дійсності» [7, с. 91]. Учитель музики як під час самопідготовки, так і в процесі реалізації попереднього планування педагогічної діяльності на уроці чи позакласному занятті має моделювати, тобто розумово програмувати різноманітні ситуації з метою знаходження

адекватних засобів і методів розв'язання різних за ступенем складності педагогічних завдань. У процесі педагогічної імпровізації уява сприяє миттєвому перетворенню теоретичних знань в адекватній конкретній ситуації практичні дії.

Таким чином, інтуїція, антиципація, творче мислення та уява є об'єктивними умовами успішного, плідного запровадження педагогічної імпровізації в навчально-виховний процес і, зокрема, процес музично-естетичного виховання.

Розглядаючи проблему взаємодії вчителя та учнів у процесі формування естетичних відносин засобами музичного мистецтва, Л. Коваль виокремлює одну з головних педагогічних умов, що забезпечує ефективність цього процесу – «варіативність різноманіття зв'язків в опануванні навчального матеріалу з музики, способів діяльності вчителя та учнів, форм передавання соціального досвіду, естетичних категорій, керування і коригування пізнавальних процесів...».

Дійсно, на відміну від педагогів інших навчальних дисциплін учитель музики спілкується з учнями не тільки завдяки слову. Безумовно, розповідь, бесіда, дискусія про музику займають в його діяльності значне місце і певний час. Проте важливою особливістю педагогічного спілкування, що здійснює та організовує педагог-музикант, є виконання музики. У непередбачених заздалегідь ситуаціях навчально-музичної комунікації, під час яких виникає педагогічна імпровізація, вчитель музики, розв'язуючи суперечності між запланованими і несподіваними елементами процесу музично-естетичного виховання, використовує спеціальні музично-виконавські та виконавсько-мовленнєві вміння, педагогічна доцільність застосування яких виникає безпосередньо під час уроку чи позакласного заняття. Ці вміння є об'єктивною передумовою застосування педагогічної імпровізації вчителя музики та складають своєрідну галузь музично-педагогічної творчості.

До музично-виконавських належать вміння: читати з листа; транспонувати; підбирати на слух; власне імпровізувати і створювати різні варіанти виконання; поєднувати спів, гру на музичному інструменті та диригування, співати під власний акомпанемент та одночасно показувати вступ і зняття мелодії пісні, що розучується або виконується; завдяки жестам, очам, міміці, артикуляції показувати напрям руху мелодії, її стрибки, правильне дихання й артикулювання, володіти спеціальними вокальними, інструментальними, диригентськими та ін. прийомами керування музичною діяльністю учнів.

Музично-виконавські вміння тісно пов'язані з виконавсько-мовленнєвими, що передбачають вміння сценічної майстерності та художнього слова, зокрема, розповідати про музику, поєднувати розмову та ілюстративний показ музичного матеріалу на інструменті.

Читання з листа, транспонування, підбір на слух є високоорганізовані, багаторівневі психомоторні процеси здобування, переробки і реалізації у природному звучанні музичної інформації. Під час читання з листа і транспонування ці процеси відбуваються завдяки перетворенню зорових сигналів (нотного тексту) в музично-виконавські слухові уявлення, що переходять у відповідний музично-виконавський рух. Під час підбору на слух

має місце процес актуалізації музично-слухових уявлень, що зберігаються в пам'яті, з подальшим переходом їх до музично-виконавських дій. Читання з листа, транспонування, підбір на слух майбутні вчителі опановують завдяки заняттям з основного музичного інструмента, концертмейстерського класу, практикуму з шкільного репертуару.

Уміння імпровізувати на музичному інструменті, тобто довільно музикувати, створюючи різні варіанти виконання музичних творів, є дуже складним завданням для вчителя музики. За музично-психологічними характеристиками ці вміння схожі на процес підбору на слух. Проте на відміну від останнього процес музичної імпровізації передбачає творення музики під час виконання. Безумовно, імпровізація і творення різних варіантів виконання музичних творів неможливі без попередніх музично-слухових уявлень та охоплюють розвинені процеси інтуїції (антиципації), музичного мислення, уяви, фантазії, передбачають глибокі знання в галузі теорії музики, гармонії, поліфонії, віртуозне володіння технікою гри на музичному інструменті, велику виконавську практику. Досвід імпровізації і створення різних варіантів виконання музичних творів майбутні педагоги-музиканти набувають, як і попередні вміння, під час занять з основного музичного інструмента, концертмейстерського класу, практикуму з шкільного репертуару.

Уміння вчителя музики поєднувати спів, гру на музичному інструменті однією рукою та диригувати іншою, акомпанувати або співати під власний акомпанемент та одночасно показувати кивком голови вступ і зняття мелодії пісні, що розучується, потребують найчастішого застосування в процесі «чорнової» роботи з музичним матеріалом. Тому під час розучування пісні особливого значення набуває здатність педагога-музиканта координувати різні дії обох рук, у першому випадку, а в другому – співвідносити дії рук, що акомпанують, та адекватні вступам і зняттям мелодії пісні кивок головою або рух корпусом. Ці вміння студенти – майбутні вчителі музики мають діставати на заняттях з хорового диригування.

Уміння завдяки жестам, очам, міміці, артикуляції показувати напрям руху мелодії, її стрибки, правильне дихання й артикулювання, володіти спеціальними вокальними, інструментальними, диригентськими та ін. прийомами щодо чистого інтонування, правильного ритму, динаміки, фразування конче необхідні майбутнім педагогам-музикантам у процесі розучування і виконання музичного твору та набуваються під час занять вокально-хорового циклу: хорознавства, хорового класу, вокального класу, хорового диригування. Вокально-хорові навички – чисте інтонування, правильне дихання, звукоутворення, ясна, зрозуміла дикція й артикуляція – основні труднощі, з якими об'єктивно стикається учитель музики. Перелічені вміння завдяки педагогічній імпровізації розв'язують суперечності між зафіксованим у нотах і словах задумом авторів музичного твору і реальним процесом втілення цього задуму в спів. Особливе значення в цьому процесі відіграє інтуїція й антиципація як об'єктивні умови розв'язання поставлених творчих завдань.

Музично-виконавські вміння учителя музики підкріплюються виконавсько-мовленнєвими. Під

час розповіді про музику, що є складовою педагогічної імпровізації, здійснюється актуалізація професійних знань з теорії та історії музики, літератури, живопису, інших видів мистецтва, а також педагогіки, психології, методики. Ці знання і вміння сприяють творчому спілкуванню педагога-музиканта й учнів. Якщо під час підготовки до бесіди про музику «є ідея і план, – підкреслював Д. Кабалевський, – на перше місце впливає володіння імпровізаційною мовою». На його погляд, «усвідомлена провідна ідея, ретельно продуманий план і вільна імпровізація – головні умови успішного проведення бесіди». Резюмуючи цю думку, Д. Кабалевський відзначає: «...мистецтво вільної імпровізації, що спирається на ідею і план, – основа ораторського мистецтва».

Однією з форм виконавсько-мовленнєвих умінь є здатність педагога поєднувати розповідь про музику з ілюстративним показом відповідного музичного матеріалу. Ці вміння здобуваються майбутніми учителями музики під час занять з хорового диригування, теорії та історії музики, основного музичного інструмента.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, музично-виконавські та виконавсько-мовленнєві вміння вчителя музики є об'єктивною передумовою застосування педагогічної імпровізації, завдяки якій розв'язуються суперечності між традиційними формами виконавської та лекторської діяльності педагога-музиканта і творчими методами їх втілення в процес музично-естетичного виховання.

Список літератури:

1. Арчажникова Л. Г. Профессия – учитель музыки: Книга для учителя / Л. Г. Арчажникова. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.
2. Барышникова З. А., Романова Л. Л. Труд учителя музыки: художественно-педагогическое творчество / З. А. Барышникова, Л. Л. Романова // Педагогика. – 1995. – № 2. – С. 31-33.
3. Ирина В. Р., Новиков А. А. В мире научной интуиции: Интуиция и разум / В. Р. Ирина, А. А. Новиков. – М.: Наука, 1978. – 191 с.
4. Падалка Г. М. Учитель, музыка, діти / Г. М. Падалка. – К.: Муз. Україна, 1982. – 144 с.
5. Падалка Г. Н. Интуиция в системе музыкально-педагогических воздействий и возможности её развития / Г. Н. Падалка // Методологические проблемы музыкальной педагогики: Материалы межреспубликанской научно-практической конференции. – М., 1991. – С. 42-44.
6. Суркова Е. Н., Ломов Б. Ф. Антиципация в структуре деятельности / Е. Н. Сурков, Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1980. – 280 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

Смирнский В.Н.

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

РОЛЬ И МЕСТО ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИМПРОВИЗАЦИИ В СИСТЕМЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

Аннотация

В статье рассматриваются роль и место педагогической импровизации в системе деятельности учителя музыки. Профессия учителя музыки предусматривает два направления деятельности: педагогической и музыкальной, которые находятся в диалектическом единстве и рассматриваются как музыкально-педагогическая деятельность. Спецификой музыкально-педагогической деятельности является решение педагогических задач средствами музыкального искусства. Учитель музыки должен решать множество как типовых, так и оригинальных задач, которые появляются в работе с учениками. Установлено, что педагогическая импровизация учителя музыки является объективной частью учебно-воспитательного процесса, которая выступает средством интуитивного поиска оперативного разрешения противоречий между стандартными, традиционными приёмами музыкально-исполнительской и лекторской деятельности и неожиданной ситуацией взаимодействия учителя и учеников, которая требует нестандартного применения этих приёмов.

Ключевые слова: учитель музыки, педагогическая импровизация, музыкально-исполнительская деятельность, лекторская деятельность.

Smirenskiy V.N.

SHEE «Donbass State Pedagogical University»

ROLE AND PLACE OF PEDAGOGICAL IMPROVISATION IN SYSTEM OF ACTIVITY OF TEACHER OF MUSIC

Summary

In the article a role and place of pedagogical improvisation are examined in the system of activity of music master. The profession of music master envisages two directions of activity: pedagogical and musical, that are in dialectical unity and examined as music-pedagogical activity. The specific of music-pedagogical activity is a decision of pedagogical tasks facilities of musical art. Music master must decide the great number of both model and original tasks that appear in-process with students. It is set that pedagogical improvisation of music master is objective part of educational-upbringing process, that comes forward intuitional query of operative resolution of conflicts facility between standard, by the traditional receptions of musically-carrying out activity and lecturer activity and unexpected situation of co-operation of teacher and students, that requires non-standard application of these receptions.

Keywords: music master, pedagogical improvisation, musically-carrying out activity, lecturer activity.